

נושא במוקד:

עלייה וקליטה של יהודי אתיופיה

אתגרי קליטתם הלשונית של עולים מבוגרים יוצאי אתיופיה בשנים 1998-2013

שרה רובינשטיין ↙

אתגרי הקליטה הלשונית שהציבו העולים המבוגרים יוצאי אתיופיה, הביאו לבחינה הולכת ומתמשכת של תוכנית הלימודים ולשכלולה בחמש פעימות בשלושים השנים האחרונות, שלוש מהן בשש השנים האחרונות. בנוסף נלמדו ממצאי מחקרים שעסקו בהתמודדות האגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך עם הנחלת הלשון לעולי אתיופיה המבוגרים. מאלה ניתן להסיק כי חזון שיפור השפה ימומש בצורה טובה יותר אם הפעימה החמישית של תוכנית הלימודים תוטמע על כל מרכיביה במסגרות המשך עדכניות תוך הקפדה על תכנון פדגוגי, יעילות ארגונית, תמיכת למידה פרטנית וקבוצתית ומערך מחויב של כל שותפי העשייה כלפי כל לומד להביאו לקו הגמר המיטבי שלו בלימודי העברית ובמקצועות ההשכלה.

העלייה מאתיופיה: בעיות ייחודיות, פתרונות ייחודיים

אלפי מבוגרים יוצאי אתיופיה נקלטו משלהי שנות ה-90 במסגרות לימוד של האגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך. אוכלוסיית הלומדים מגיל 18 אופיינה בשונות גדולה מבחינת גיל, השכלה, מצב משפחתי, מצב רפואי, פניות ללימודים ועוד. במיוחד משמעותי מבחינתנו הגיוון ההשכלתי של אוכלוסייה זו: משכילים ברמות שונות וחסרי השכלה, לא-אוריינים בעלי מוכנות טובה ללימודי אולפן, לא-אוריינים בעלי מוכנות דלה ללימודי אולפן. קליטתם הראשונית של עולים אלה התרחשה במרכזי קליטה, בפרק זמן קצוב (12-18 חודשים). בפרק זמן זה הם התנסו במעבר בין-תרבותי מורכב והתמודדו עם אתגרי קליטה לשונית, תרבותית, משפחתית ותעסוקתית.

ד"ר שרה רובינשטיין היא המפקחת הארצית על הנחלת הלשון באגף לחינוך מבוגרים, משרד החינוך, וממונה על מחוזות חיפה והצפון באגף.
המאמר הוא נוסח הרצאתה בכנס הבינלאומי של העמותה למדעי יהדות אתיופיה שנערך באוניברסיטת תל אביב, 3 באוקטובר 2013.

רבים חוו עומס רגשי, נפשי, קוגניטיבי, כלכלי וחברתי, אך בפני כולם הוצבו משימות לימודיות: למידת עברית באולפן ראשוני, לימודי יהדות לקראת גיור וסדנאות בתחומי בריאות, הורות, צרכנות ועוד. השונות הגדולה הצדיקה למידת עברית בכיתות ברמות שונות, אך מספר העולים שהגיעו למרכזי הקליטה, קצב הגעתם ומועדי הגעתם אפשרו רק לעתים פתיחת כיתות ממוגנות והומוגניות.

בתחילתם של גלי העלייה מאתיופיה באמצע שנות השמונים של המאה העשרים הוצעה לעולים מסגרת אולפן דומה לזו של העולים מארצות אחרות (פרץ, 2000), אולם עד מהרה הובן שנדרשת התמודדות אחרת ונוסו פתרונות חדשים - במישור המנהלי ובמישור הפדגוגי. הונהג תָּקֵן כיתה מופחת (כ-15 לומדים לעומת 25) ונקבע מִשְׁךְ לימודים כפול מהרגיל (עשרה חודשים לעומת חמישה); נכתבה תוכנית לימודים מיוחדת להנחלת הלשון ליוצאי אתיופיה, והיא נבחנה ושוכללה במהלך השנים (1999, 2008, 2011, 2014).

מאמר זה יתמקד ב'חמש הפעילות' של השינויים שנדרשו בתוכנית הלימודים, בממצאי המחקרים שעסקו בהתמודדות משרד החינוך עם הנחלת הלשון לעולי אתיופיה המבוגרים ובהערכת רכישת השפה העברית אצלם והתאמתה לעולם התעסוקה שאליו יצאו וממשיכים לצאת עולי אתיופיה.

‘חמש פעילות’ - השינויים שנדרשו בתוכנית הלימודים

האגף לחינוך מבוגרים במשרד החינוך פעל לשכלול תוכנית הלימודים בחמש פעימות. אלה לוו בהערכת הישגי לומדים, בהשתלמויות מורים, ביוזמות פדגוגיות, בדיונים ביקורתיים ובמחקרי הערכה.

ברוח הגישה הפרגמטית-מעשית עובדה התוכנית הראשונה (1988), תוכנית לימודים אינטגרטיביות מצומצמת לעולים מְעוּטֵי השכלה, המפרטת ארבעה רכיבי הקְנִיָה: עברית תפקודית, ידע עולם, ידע עם וארץ, ידע מקצועות העבודה בישראל (פולני, 1988).

ביצוע התוכנית הלכה למעשה הצריך התאמת דרכי הוראה וחומרי למידה מצד אחד, ולמידה של המורים והכשרתם מצד שני. המורים היו חסרי ידע בסיסי בשפות המדוברות באתיופיה, בתרבותם של יהודי אתיופיה ובמורשתם וכן במתודיקה של הקניית מיומנויות ראשוניות של קריאה וכתובה ופיתוח כישורי חשיבה ולמידה אצל לומדים מבוגרים מעוטי השכלה.

במהלך הפעילה הראשונה עובתה התוכנית בנספח דידקטי ובחברת מערכים ותרגילים (גת, 1990; ברנדס 1991), שמטרתם הייתה שימור הניסיון שהצטבר בעבודת צוותי ההוראה עם עולי אתיופיה. מחמת הארעיות של האולפנים הראשוניים לעולים אלה, הקמתם בחופזה עם הגעת העולים וסגירתם עם היעצרות העלייה, יצאו מורים רבים מן המערכת, ובכל גל עלייה חדש נדרשה המערכת לקלוט מורים חדשים ולהכשירם, וכן להקים אולפנים ביישובים חדשים. שימור הידע הפדגוגי הנצבר של התנסות המורים והכשרתם היה נדבך חשוב בעבודת האולפנים, אך מחמת קשיים שונים, התייעוד והשימור וגם השימוש בפרקטיקות שצלחו באולפנים שנסגרו לא היו מלאים.

תוכנית הלימודים השנייה (1999) עוגנה בתפיסה הוליסטית-אינטגרטיבית של הלומד ובהתחשבות במאפיינים קוגניטיביים-לימודיים ורגשיים-חברתיים שלו. היא כללה בעצם שתי תוכניות: תוכנית ידע עולם באמהרית, ותוכנית בסיסית להנחלת הלשון העברית. ייחודה היה בדרישה לשיתוף פעולה בין מורה יוצא העדה לבין מורה ותיק, שיתוף שמטרתו הבנת הקודים

התרבותיים של הלומדים, ובאמצעות הבנה זו - תמיכה בהקניית השפה העברית. תוכנית זו זיכתה את האגף לחינוך מבוגרים בפרס אונסקו לשנת 2001 (בר-אלי ופרץ, 2001). באה בה לידי ביטוי התפיסה של פלורליזם תרבותי, שדחקה את התפיסה המסורתית של 'כור ההיתוך'. משתקפות בה מודעות לעברם של העולים, התחשבות במהפך המתחייב באורח חייהם, במסגרתם המשפחתית והחברתית ובתעסוקה שלהם, תשומת לב לצורת הלימוד המוכרת של שינון וחזרה וכן הנקחת שפת האם וניסיון חייהם של הלומדים בלימודי העברית באולפן. כותבי התוכנית סברו שעליהם להתאים לאוכלוסיית היעד את התכנים, את חומרי הלמידה ואת דרכי ההוראה, וחיפשו דרכים יעילות לעשות זאת ((פלג, 2000; זבדיה ועמיתים, 2000).

מאפייני העלייה הציבו אתגר שרק חלק מהמורים יכלו לעמוד בו. הם נדרשו לזהות את הפוטנציאל הלימודי הטמון בתלמידים אוריינים ולא-אוריינים, לטפח הוראה מותאמת לכל הלומדים, וכמו-כן להציב בפני כל תלמיד את רמת הדרישות הגבוהה ביותר בגבול הפוטנציאל שלו תוך הימנעות מפיתוח מערך ציפיות נמוך.

תיווך הפעימה השנייה הצריך ליווי פדגוגי שיטתי ומתמיד ורגישות מיוחדת. הטמעתה חייבה הדרכה של המורים הוותיקים בהוראה שיתופית ובהתאמת ההוראה ליכולות העולים מצד אחד, והשלמת ידע עברית ומיומנויות הוראה של המורים יוצאי אתיופיה, שרובם נתקבלו לעבודתם אף על פי שלא היו מורים מנוסים - מצד שני.

בבדיקת ההישגים של עולי אתיופיה במבחנים ארציים (החל משנת 2006) במתכונת דומה לאלה שהועברו באולפנים לעולים מארצות אחרות (החל משנת 2001), ובדיונים בקרב צוותי ההוראה, התגלתה אי-שביעות רצון מהישגי הלומדים, בעיקר בקריאה וכתיבה. הייתה תרעומת על כך שהמבחנים אינם משקפים את הישגיהם הלימודיים הכוללים של הלומדים, במיוחד של לומדים לא-אוריינים שרכשו את יסודות הקריאה והכתיבה ועדיין לא צלחו את משוכת הבנת הנקרא וההבעה בכתב (רובינשטיין, 2008). על רקע זה נוצרו שלוש הגרסאות הנוספות של תוכנית הלימודים - להלן פעימות שלוש, ארבע וחמש.

הפקת הגרסה השלישית של תוכנית הלימודים (2008) יסודה בהנחיה לשפר את הכשירות הלשונית של עולי אתיופיה בסיום האולפן הראשוני ובדרישה להאיץ בו את קצב ההוראה והלמידה. התוכנית מפרטת את מרכיבי הלשון שיש ללמד ביחידות קצובות בזמן. ההבחנה הכלולה בה בין יעדי ההוראה בכיתות מתקדמות ובין היעדים בכיתות מתקשות התבררה במהלך ההתנסות והיישום כטכנית וכבלתי מספקת, בין היתר בשל הפער בינה לבין סוגי הכיתות ומאפייניהן בפועל, וכן משום שהתוכנית כללה רק חלק מנושאי התוכן הנדרשים באולפן ראשוני ללומדים לא-אוריינים ומעוטי השכלה. תובנה זו האיצה את הפעימה הרביעית - תוכנית מוכנות ללמידת עברית באולפן (2011) המבוססת על העברת מבחן מיון פרטני על ידי שני בוחנים, לפחות אחד מהם דובר אמהרית, קודם לתחילת האולפן. תכליתו של מבחן זה הייתה מיפוי יכולות רגיש-תרבות בכעשרה תחומים ובהם ידע באמהרית, ידע בחשבון, הפעלת אסטרטגיות חשיבה, מוטוריקה עדינה ועוד. המיפוי המקצועי הוביל למיון יעיל המבחין בין לומדים אוריינים ולא-אוריינים, ובקרב לא-אוריינים בין מתקדמים, בינוניים ומתקשים. המיון המדויק שימש כלי לארגון תוכני ההוראה בכיתות הומוגניות ובכיתות הטרוגניות.

תוכנית הלימודים החמישית (2014) כוללת את כל נושאי התוכן, מרכיבי הלשון ומיומנויות הלשון שיש ללמד, ללמוד ולהעריך. הדגשיה הם פיתוח הכשירות התקשורתית בדיבור, הקניית יסודות הקריאה והכתיבה, פיתוח קריאה וכתיבה בתחומי תפקוד חיוניים. ייחודה הוא רֶצֶף מטרות ביצוע מפורטות נתמכות משוב והנחיות דידקטיות. התוכנית מותאמת למסלולי הוראה

שונים (כיתות מתקדמות, כיתות רגילות, כיתות קשישים ולומדים אטיים). במקביל עודכנו כלי האבחון וההערכה בהלימה לתוכנית הלימודים החדשה: מבחן למיפוי מוכנות, מבחנים בדיבור, מבחנים בכתב ברמה רגילה וברמת מתקדמים.

החל משנת הלימודים תשע"ג הולכת ומוטמעת התוכנית החדשה, תוך שהיא מלווה בניסוי ובלמידת עמיתים. היא גם מלווה בהדרכה המתמקדת בתכנון הוראה מבוסס-נתונים ובמידת הישגים מעצבת בכיתות ממוינות ולא-ממוינות, ביצירת חומרי הוראה עדכניים ומתוקשבים ובפיתוח מקצועי כולל. בפיתוח המקצועי אנחנו שמים דגש על שדרוג שיתוף הפעולה הפדגוגי שבין מורים יוצאי אתיפיה ומורים שאינם יוצאי אתיפיה.

ההתבוננות בגלגוליה של תוכנית הלימודים וביישומה בחמש עשרה השנים האחרונות מלמדת, שאף על פי שבדרך כלל לא הועמדו תקציבים לעריכת מחקרים מלווי הוראה ולמידה, עודד האגף יוזמות של ניסוי פנים-אולפני מבוקר, ניתוח סיפורי הצלחה וכישלון ונקיטת דרכים חדשות ומשופרות. למשל, הפעילה הרביעית שבה גובשו תוכנית המוכנות ללמידה ומבחן המיון, ראשיתה בניסוי מונחה ושיטתי של מבחן מקיף למיפוי המוכנות ללמידה באולפן, ובהוראה פרטנית וקבוצתית להשלמת מרכיבי המוכנות החסרים. תחילה עשו זאת באולפן קריית ים, בהמשך במרבית האולפנים במחוז חיפה והצפון ולבסוף באולפני הדרום וירושלים (אוסמולובסקי, רובינשטיין ורותם 2009). בכיתות בודדות לימדו במקביל שני מורים, מורה בן העדה ומורה ותיק, אלא שלא ניתן היה להטמיע דרך זו בכל המערכת, מחמת אילוצי תקציב. בשל מגבלות זמן ותקציב לא התממשה במערכת גם ההתנסות הנקודתית של הקדמת הנחלת קריאה וכתובה באמהרית להנחלת השפה העברית.

לימודי המשך ביישובי קבע

במחקרו הנרחב של אליעזר לשם (2008) על השתלבות עולי ברית המועצות לשעבר, ציינו כ-44% מהם, לאחר ששהו בארץ למעלה מעשור, את המחסום הלשוני ואת הבעיות הכרוכות ברכישת השפה פקושי הראשון במעלה בקליטתם.

מחקרם של לוי, שוהמי, ספולסקי ועמיתים (2002) מלמד שמספר רב של שנים דרוש לסגירת הפער ולהשוואת הישגיהם של תלמידים עולים ותלמידים ילידי הארץ. בתחום-הדעת עברית אורך התהליך הוא 5 עד 7 או 8 שנים בקרב עולים מחבר העמים, ו-10 עד 11 שנים בקרב עולים מאתיופיה. ספרות המחקר על רכישת שפה בקרב תלמידים מהגרים מבחינה בין רכישת ידע לשוני תקשורתי, האורכת כשמונה עשר חודש, לבין רכישת ידע לשוני לימודי הנמשכת כעשר שנים (Cummins, 2000; Collier, 1987). משכי זמן אלה מושפעים משלל גורמים, כגון השכלה, שליטה בשפת האם וידע בשפה החדשה, גיל הלומד וגיל ההגירה, רקע ומיצב כלכלי-חברתי, מניעים חברתיים תרבותיים ותעסוקתיים, תפיסות ומוסכמות חינוכיות מקובלות, תמיכה בקרב המשפחה ורמת הציפיות של הלומד מעצמו.

בהקשר זה ראוי לומר כי הקוץ האורייני העצום של מרבית העולים, שהגיעו לאולפנים ולא למדו כלל בבתי ספר באתיופיה, הקשה על רכישת הידע הלשוני-התקשורתי במסגרת הזמן הראשונית של עשרה חודשי אולפן, שבהם עיקר מעייני הלומדים היו נתונים להשלמת תהליך גיון. עם הנהגת הפעילה השנייה של תוכנית הלימודים ביטא ד"ר פרץ, שהיה אז מנהל האגף לחינוך מבוגרים, את הצורך להמשיך ולחזק את ידיעת העברית של העולים ולהשלים את השכלתם הבסיסית ביישובי הקבע (פרץ, 2000). אולפני המשך וכיתות עברית תעסוקתית הופעלו ומופעלים

ביישובים שונים מעת לעת, אך לא כמסגרת קבועה ומתוכננת המאפשרת השלמת הידע הלשוני, התקשורתי והלימודי באופן רציף ומבוקר, וכן שדרוג תעסוקתי משמעותי (רובינשטיין, 2012). על נחיצותם של אולפני המשך דובר רבות. למשל, במפגש מומחים להנחלת הלשון שקיים שר הקליטה יאיר צבן בשנת 1995, הגדירה ד"ר ויינבך מערך קליטה לשונית תלת-שלבי: שלב קלט של אולפן ראשוני, שלב גישור של אולפן המשך ושלב תמך (אביעד, 2008). שוהמי ודוניצה-שמידט (2004) הראו כי ידיעת השפה העברית הייתה בין המשתנים החשובים ביותר שתורמו לקליטה תעסוקתית, וכי לאולפני המשך הייתה תרומה מובהקת לשיפור הידע הלשוני המקצועי, במיוחד לאולפן המשך מקצועי. המלצתן ללמד עברית מקצועית כבר בשלבים הראשונים של שהיית העולה בארץ באה לידי ביטוי חלקי בפעימה השלישית, ובאופן מקיף יותר בפעימה החמישית של תוכנית הלימודים.

מחקרים על הנחלת העברית לעולי אתיופיה

דוח המחקר של אסתר לוינסון על מיזם 'דל"ת פתוחה' (2011) מצביע על הקושי בפתיחת כיתות-המשך ייעודיות, בין היתר מחמת הפעלה לא-מבוקרת בו-זמנית של תוכניות תעסוקתיות שונות ושל קורסי העשרה והעצמה המופנים לאותו קהל יעד ('אשת חיל', 'אבי חיל', 'עצמאות לתעסוקה', 'מיל"ה טובה' ועוד). בנוסף, ניכר בהקשר זה חששם של העולים מהשתלבות במסגרת לימודים תובענית ומחייבת של תגבור עברית, השכלה וידע על עולם העבודה, ובאות לידי ביטוי רתיעה מיציאה ממקומות עבודה מוכרים והימנעות מניסיון לחולל שינוי משמעותו שדרוג מקצועי ותעסוקתי.

תוכנית 'דל"ת פתוחה' פותחה על ידי האגף לחינוך מבוגרים ותב"ת, שותפות של ממשלת ישראל וג'וינט ישראל, במטרה לקדם את השתלבותם בתעסוקה של עולי אתיופיה והקווקז בני 20 - 45 באמצעות לימודי עברית והשכלה ועמידה במבחנים ארציים.

69% מהמרוויינים בכיתות שנדגמו רצו ללמוד עברית, 89% אמרו שלמדו את מה שרצו ללמוד, כולם דיווחו על למידת דברים חשובים שלא ידעו קודם, 31% ציינו שלמדו על חוקים וזכויות עבודה, מילוי טפסים, חשבון ומחשב, רובם היו מרוצים מכל מרכיבי חוויית הלימודים ובמיוחד מהיחס של המורה.

אולם מספר הלומדים במיזם היה נמוך מהמתוכנן, הכיתות שנפתחו לא היו הומוגניות וישבו בהן אנאלפביתים לצד יודעי קרוא וכתוב, מתגברי-עברית לצד משלימי-השכלה. מורות שלימדו בכיתות המיזם חשו תסכול מההתקדמות האטית של המשתתפים. תוכנית 'דל"ת פתוחה' הביאה תכנים חדשים לצד טכנולוגיה חדשה, אולם הסביבה הלימודית בכיתות המיזם לא תמכה בהטמעתם באמצעות סדנאות מחשבים, והליווי הפדגוגי היה מקוטע. בניגוד לתכנון הכולל התוכנית לא הופצה, לא הוגדרו הקריטריונים ל'בשלוּתה', ולמעשה היא לא השלימה את שלוש שנותיה המתוכננות. התקציב שנותר בג'וינט לביצועה הומר לביצוע פיילוט אחר, 'פרויקט שפה' ובהמשך 'עברית זה מברת', שייסקר להלן.

עיון בדוח ההערכה של לוינסון מבליט את ריבוי פניו של מיזם 'דל"ת פתוחה': מיזם מורכב ושבירי, שהשיגי פיתוח תכנים וטכנולוגיה בצדו, אך גם כולל כשלים אחדים בתכנון, בנייהול ובביצוע הפדגוגי, רובם מוכרים לעוסקים בתחומי חינוך מבוגרים. לא נעשתה הפרדה המתבקשת בין מערך הניסוי לבין התוכנית לאחר הניסוי. משמע, לשם שימור מעלותיו של הניסוי, לא הוגדרו משך הלימודים בכיתות הניסוי והיעדים הפדגוגיים לדיוקם; כיתות שונות

המשיכו לפעול ללא בקרה ארגונית ופדגוגית מספקת. גם הניסוי וגם התוכנית לשימורו לא נתמכו בהדרכה מקומית שיטתית ומעצימה במידה ובאופן המאפשרים ביצוע מלא של התוכנית והצלחת הלומדים.

דוחות המחקר של ד"ר פנינה קוק-גולן על 'פרויקט שפה' (2010) ועל 'עברית זה מברת' (2012), שני מהלכי הניסוי, שבוצעו בדיעבד במסגרת הפיילוט החלופי להוראת עברית כשפה שנייה למבוגרים יוצאי אתיופיה, הוגשו לוועדה האקדמית שליוותה את הפיילוט, לג'וינט ישראל ולאגף לחינוך מבוגרים.

שני מודלים ניסיוניים של פרופ' פוירשטיין ושל ד"ר שליפר, הופעלו בניסוי הראשון (פרויקט שפה) בכיתות המשך ביישובי קבע, ובניסוי השני (עברית זה מברת) - בכיתות אולפן ראשוני במרכזי קליטה.

הדיווח של לוינסון על אכזבתן של מורות שפעלו במיזם 'דל"ת פתוחה' מהתקדמותם האטית של תלמידיהן, השינויים הארגוניים והצמצומים באגף לחינוך מבוגרים בשנת 2008 ואי הנחת מהישגיהם של מסיימי האולפן הראשוני הוליכו לחבירה השנייה של מסד קליטה, האגף לחינוך מבוגרים, מסד קליטה, ג'וינט ישראל ותב"ת, שעיקרה מיזם למען עולי אתיופיה ביישובי הקבע, במטרה להביא לתפנית בהישגי העולים במעגל השני.

במקביל להפעלת 'פרויקט שפה' שקדו באגף על שכלול המבחנים בדיבור, על הטמעת מבחני המיון ותוכנית המוכנות הנלווית להם, על פיתוח אתר התרגילים המתוקשבים ועל מהלכי שיפור נוספים. בה בעת ציפו שהפיילוט החדש יניב תהליכי הוראה-למידה-הערכה יעילים, לרבות חומרי לימוד רגישי-תרבות ללומדים מבוגרים, יקדם אצל הלומדים כישורי שפה ולמידה ואף הנעה להשלמת השכלה ולשילוב תעסוקתי משופר.

הכיתות בשני המודלים היו הטרוגניות וכללו לומדים ברמת עברית גבוהה מזו שהגדירו הוגי התוכנית; כמו-כן הן אופיינו באי-יציבות מסוימת של נוכחות לומדים, לרבות נשירה מוגבלת. במודל פוירשטיין לימדו מורים מומחים להוראה מתווכת ללא ניסיון קודם בהוראת שפה למבוגרים ולעולים מבוגרים מאתיופיה, ומורי האגף יוצאי אתיופיה סייעו להם בעיקר בתרגום; במודל שליפר לימדו מורי האגף, ותיקים ויוצאי אתיופיה, מורים מנוסים בהוראת עולים מבוגרים מאתיופיה, שנדרשו ליישם מודל חדש תוך בנייתו ופיתוחו וסייעו בהתאמתו. תוצאות חיוביות דווחו בשתי השיטות, אולם לא נצפתה תפנית בהישגי העולים במעגל השני. בעיקר לא נצפתה שליטה ברורה של הלומדים במיומנויות הקריאה והכתיבה בסיום לימודיהם בכיתות הניסוי, בשונה מכיתות המערכת הרגילה. מפתחי שני המודלים קבלו, בין היתר, על מיעוט מספר שעות הלימוד וסברו שיש להאריך את תקופת הלימודים. המורים ציינו שמטרת הניסוי לא הייתה חדה וברורה, ומפתחי המודלים לא השוו את עשייתם לתוכנית הלימודים האגפית ולניסיון הצבור הרב של המורים. בחירת חומרי הלימוד היוותה אתגר מיוחד ביישום שני המודלים, ובשניהם בלט הצורך לפתח חומרים מותאמים לגיל הלומדים, לתרבות, לרמה ולניסיון החיים שלהם, ואף הובהר שהמשך יישום המודלים מותנה בפיתוח חומרי לימוד מותאמים.

תוכנית 'עברית זה מברת' (2012) בכיתות אולפן ראשוני במעגל הראשון עוצבה על בסיס הלקחים והתובנות שהופקו ב'פרויקט שפה' (2009-2010) בכיתות המשך במעגל השני. היא כללה שלושה שלבים, שני משכי התערבות (תוכנית מכון פוירשטיין ותוכנית 'אורית') ולמידה במתכונת רגילה של כיתת אולפן. היא הניבה חוברות עבודה לתלמיד ומדריך למורה ('ראיה חושבת' של מכון פוירשטיין), וערכת 'אורית' (מדריך למורה, חוברת ללומד ולומדת מחשב). המחקר המלווה זיהה אפקטים חיוביים, אם כי ממצאיו המובהקים היו מעטים. תוצאות המבחנים

שבדקו את האפקטיוויזציה של תוכנית 'עברית זה מברת' בקידום תהליך רכישת העברית, מעבר לאפקטיוויזציה של תוכנית האולפן הרגילה, היו מעורבות ובלתי חותכות. המחקר הראה בעיות בנוכחות, התמדה ופניות לומדים, מאפיינים ידועים בכיתות האולפן. לאור השונות בהפעלה, בלומדים ובמורים, גודל המדגמים וחלקיות נתוני הערכה בכיתות ההשוואה, וכן מורכבות התהליכים הקשורים ביישום טכנולוגיית התקשוב, הומלץ להפעיל את 'אורית' במלואה לפחות בכיתה אחת של לומדים לא-אוריינים, לבחון דרך פעולה לשילוב 'ראייה חושבת', וכן לערוך מחקר מלווה למידה בכיתות אולפן רגילות, שיאפשר השוואת השיטות כולן. הצטמצמות העלייה עם סיום מבצע 'כנפי יונה' הקשתה על הפעלת מהלך ניסוי נוסף מעין זה. יישום חלקי של 'אורית' התרחש בשני אולפנים ראשוניים, ולמידת ממצאיו תושלם בקרוב.

מחקרם של בן-יהודה, נחמד, גלמן ובן-חיים על הקניית עברית לעולי אתיופיה, במסגרת פרויקט יישומי בתוכנית מ.א. במרכז האקדמי רופין, מנה חסמים מרכזיים שפגמו בהקניית העברית, הציג כמה מודלים להוראת עברית וקרא לאגף לתכלל בתוכניותיו את כל היוזמות והניסיונות הראויים.

כמה מהחסמים הנמנים על ידי בן-יהודה ועמיתיה אינם אלא תנאים הקשיחים של מערכת האולפנים: משך האולפן, עיתוי האולפן, האכסניה, אתגר הגיור, נתוני מגדר ומגבלות תקציב. השפעת האגף לחינוך מבוגרים עליהם היא שולית, ועל כן אנו מתמקדים במרכיבים שניתן להשפיע עליהם ולהביא דרכם לשינוי משמעותי. אנו שוקדים על שיפור המשתנים הבאים: ניהול מיטבי של שעות הלימוד העומדות לרשותנו, הטמעת תוכנית הלימודים החדשה על כל מרכיביה לרבות טיפוח יכולות חשיבה ולמידה, גיוון חומרי הלימוד ודרכי ההוראה, תקשוב הלמידה ושיפור ההערכה הפנים-אולפנית, לרבות משוּב ותגבור, השתלמות מורים מתמדת וטיפוח חדרי מורים לומדים, עידוד יוזמות פדגוגיות ובחירת המיטב מכל מודל ויוזמה באגף ומחוצה לו והטמעתו.

חמישה חסמי תוכן נמנו בשוגג בעבודתם של בן-יהודה ועמיתיה, וראוי להעמיד דברים על דיוקם: 1. הקניית הדיבור קודמת להקניית העברית הכתובה; 2. 'עברית בעברית' אינה השיטה הרווחת, אדרבה: מקום כבוד ניתן לאמהרית בתוכנית האולפן לעברית זה 15 שנה; 3. תוכנית הלימודים מותאמת לרמות שונות של לומדים, וכן מתקיימת רציפות בינה לבין תוכנית האולפן לעולי ארצות אחרות ולתוכניות עברית בתחום השלמת השכלה; 4. פיתוחם של חומרי לימוד ועזרי הוראה מותאמים ללומדים מבוגרים הואץ במשך השנים וקודמה הטמעתם במערכת (פלאג, לסטני, אייל, דורי, אוסמולובסקי, כהן, לוביץ', לואי, רינגל ועוד), אם כי עדיין אין לברך על המוגמר ויש להמשיך לעודד פיתוחם של חומרי לימוד עדכניים ומגוונים; 5. מבחנים להערכה מעצבת ולהערכה מסכמת שוכללו באופן משמעותי, הם מותאמים ללומדים לא-אוריינים ומועברים באמצע האולפן ובסיומו. המבחן למיפוי המוכנות ללימודי האולפן שהוזכר לעיל, נבדק על ידי הוועדה האקדמית שליוותה את 'פרויקט שפה' וזכה להערכה רבה.

מילות סיכום

בעוברים לגור במגורי-קבע ברחבי הארץ הצליחו לומדים מבוגרים יוצאי אתיופיה לשפר באופן משמעותי את העברית שבפיהם ולהשלים השכלה ברמת יסוד ולעתים למעלה מכך. מספרם אינו גדול, ועלינו להבין מדוע מרבית העולים אינם משתלבים בכיתות עברית תעסוקתית ובכיתות להשלמת השכלה ביישובי הקבע.

עולות שאלות רבות: האם כל עולה ועולה מזהים את הצורך האישי שלהם בלימודים? מה מפריע להתמדתם של אלה הנושרים מתוכניות שונות?

באשר לאלה שצלחו לימודיהם ביישובי הקבע, עולה השאלה עד כמה מספיקה העברית שרכשו באולפן הראשוני ובתוכניות המשך, להשתלבות משודרגת בעולם התעסוקה, ומהו הסיכוי לשפרה בתקופה מוגדרת מבלי להפוך תהליך זה ל'אינסופי', כפי שטוענים מבקרי ההכשרות הלשוניות בעברית לעולי אתיופיה.

עתה, בתום מבצע 'כנפי יונה', ראוי להתמיד ולהתקדם במעלה הדרך של קליטתם הכוללת של עולי אתיופיה, במיוחד בשבילי הקליטה הלשונית. יש לאתר את קהל הלומדים הפוטנציאלי, עולים שטרם הגיעו לשליטה טובה בעברית, טרם מיצו את הפוטנציאל התעסוקתי והחברתי שלהם, והנעתם ללימודים גבוהה. יש לסייע להם במקצועיות וביעילות לצמצם את הפער הלשוני, הלימודי והתעסוקתי.

התמורות בהוראת עברית לעולי אתיופיה המבוגרים היו מסע מאתגר של חיפוש מתמיד שהניב מערך פדגוגי מגוון מצד אחד, ומודעות למורכבות של צורכי הלימודים ושאיופיהם מצד שני. תמורות אלה מאפשרות כיום התאמת תוכניות ללומדים ברמות שונות ובשיטות אחדות ובניית קורסי לימוד ייעודיים תחומיים בזמן. עם זאת, השתלבות משודרגת בעולם התעסוקה מותנית במאפייני הלומדים בנקודות זמן שונות, ורבגוניותם מצריכה פיתוח מערך רב-שלבי של תוכניות המשך.

חזון שיפור השפה בכלל והשפה התעסוקתית במיוחד ימומש בהצלחה, בתנאי שביישובים עתירי עולים מאתיופיה נשפיל לקדם מסגרות לימוד עדכניות, המבוססות על תכנון ('סוף מעשה במחשבה תחילה'), יעילות (הימנעות מכפילויות ומהתנעה לא מתואמת של תוכניות לאותו קהל יעד מצד אחד וריבוי שותפים מצד שני), תמיכת למידה (הפעלת מעטפת של כלים תומכי למידה, כגון תוכנית מקבילה לילדיהן של אימהות צעירות ותשתיות תקשוב וחונכות), וכמובן על התבוננות הוליסטית מחויבת ואחראית של כל שותפי העשייה במטרות וביעדים המוצבים בפני הלומדים, בחינת הקשיים והתמודדות עם כל מכשלה בכל שלב ושלב במטרה להביא כל עולה לקו הגמר המיטבי שלו.

במקביל, על האגף לחינוך מבוגרים לשקוד על הטמעת תוכנית הלימודים העדכנית, להעמיק את הכשרת המורים, לעודד חדשנות בתחומי חומרי הלימוד, שיטות ההוראה וכלי ההערכה, לתעד את העשייה והיצירה בכל אולפן, ללמוד מלקחי הניסויים והמחקרים ולהטמיע את מרכיביהם המוצלחים, להעמיק את ההדרכה הפדגוגית באולפנים ולהטמיע הערכה פנימית מעצבת.

מקורות

אביעד, ר' (2008). נאום סנגוריה על מפעל גדול תחת התקפות מתעצמות. הד האולפן החדש, 94, 54-57.

אוסמולובסקי, א', רובינשטיין, ש', ורותם, ל' (2009). ניסוי מבחנים למיפוי מוכנות לאולפן ותוכנית מוכנות ללמידת עברית. דוח הנחלת הלשון במחוז חיפה וצפון של האגף לחינוך מבוגרים.

בן-יהודה, ע', נחמד, ע', גלמן, נ' ובן-חיים, מ' (2012). 'הוראת עברית למבוגרים יוצאי אתיופיה: חסמים מרכזיים וניסיונות לפריצת דרך'. הד האולפן החדש, 99, 4-16.

- בר-אלי, ד' ופרץ מ' (2001). פרס אונסקו לתוכניות לימודים לעולי אתיופיה. משרד החינוך, מינהל כא"ב תיאום ובקרה, האגף לחינוך מבוגרים, הוועד הישראלי לאונסקו.
- ברנדס, ס' (1991). חודש ראשון בכיתת-אולפן של עולי אתיופיה: מערכים. משרד החינוך והתרבות, האגף לחינוך מבוגרים.
- גת, ח' (1990). הנחלת לשון למעוטי השכלה, השלמות לתוכנית הלימודים המצומצמת. משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים.
- זבדיה, י' ועמיתים, בהנחיית בסוק, ע' (2000). דיון: שילוב המורים עולי אתיופיה בהוראה באולפנים. הד האולפן החדש, 80, 58-66.
- לוי, ת', שוהמי, א', ספולסקי, ד', לוי-קרן, מ', ענבר, מ' ושמשי, מ' (2002). מצבם הלימודי של תלמידים עולים: דוח ללשכת המדען הראשי. בית הספר לחינוך, אוניברסיטת תל אביב.
- לוינסון, א' (2011). דוח מסכם: הערכה מעצבת של תוכנית דל"ת פתוחה. תב"ת.
- לוינסון, א' (2012). השתלבות בתעסוקה: מחקר הערכה מעצבת של תוכנית דל"ת פתוחה, הד האולפן החדש, 99, 69-79.
- לשם, א' (2008). עולי בריה"מ לשעבר: השתלבות והתמודדות עם המציאות הישראלית. ירושלים: מסד קליטה, ג'וינט ישראל.
- פולני, ח' (1988). תוכנית הלימודים להנחלת הלשון לעולי אתיופיה. בתוך אגדה של עלייה, 179-187. משרד החינוך והתרבות, האגף לחינוך מבוגרים.
- פלג, ח' (2000). 'מאפייני העולה החדש מאתיופיה והשלכותיהם על ההוראה באולפן'. הד האולפן החדש, 80, 21-32.
- פרץ, מ' (2000). 'כרוניקה של קליטה לשונית של עולי אתיופיה'. הד האולפן החדש, 80, 12-20. קוק-גולן, פ' (2010). הערכת תוכנית 'פרויקט שפה'. מסד קליטה, ג'וינט, תב"ת.
- קוק-גולן, פ' (2012). הערכת תוכנית 'עברית זה מברת'. מסד קליטה, ג'וינט, תב"ת.
- רובינשטיין, ש' (2008). 'פרשת הדרכים בקליטתם הלשונית של עולי אתיופיה', 60 שנות חינוך בישראל, כנס מנדל לחינוך 18.12.2008. כפר המכביה, 179-185.
- רובינשטיין, ש' (2012). 'במעלה הדרך לשיפור הנחלת הלשון העברית לעולי אתיופיה', הד האולפן החדש 99, 17-28.
- שוהמי, א' ודוניצה-שמידט, ס' (2004). 'מדידת ידע לשוני מקצועי של עולים במקומות העבודה', הד האולפן החדש, 86. המאמר מבוסס על נייר דיון 4-98, שהוכן למרכז לפיתוח על שם פנחס ספיר.
- תוכנית לימודים בהנחלת הלשון ליוצאי אתיופיה (תוכנית מצומצמת), 1988. ירושלים: משרד החינוך והתרבות, המחלקה לחינוך מבוגרים.
- תוכנית לימודים באולפן א' לעולי אתיופיה, 1999. ירושלים: משרד החינוך והתרבות והספורט, האגף לחינוך מבוגרים.

תוכנית לימודים לעולי אתיופיה לאולפן ראשוני - מהדורה מעודכנת, 2008. ירושלים: משרד החינוך, מינהל כא"ב תיאום ובקרה, האגף לחינוך מבוגרים.

תוכנית מוכנות ללמידה - מדריך למורה ומארז אמצעי למידה, 2011. חיפה - ירושלים: משרד החינוך, האגף לחינוך מבוגרים, מחוז חיפה והצפון.

תוכנית לימודים חדשה בהנחלת הלשון לעולי אתיופיה, 2014. בדפוס.